

забезпечення нормального функціонування суспільства; 2) функціональне призначення кримінально-процесуальної діяльності утворюють такі її функції: соціальна, політична, правова, кримінологічна, економічна, культурна, виховна.

Тема функціонального призначення кримінально-процесуальної діяльності є доволі об'ємною. Тому для її повного опрацювання, звичайно, потрібно здійснювати подальші дослідження. Останні є доцільними за такими **напрямами наукових розвідок**: 1) аналіз змісту кожної із функцій кримінально-процесуальної діяльності; 2) дослідження можливостей виконання кримінально-процесуальною діяльністю інших функцій, крім тих, що зазначені у цій статті.

УДК 343.1

О.О. Смуригін

### КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ЯК РІЗНОВИД ПРАВЗАСТОСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглядаються окремі теоретичні аспекти здійснення правозастосовчої діяльності в кримінальному судочинстві і особливості такої діяльності, визначаються критерії застосування норм кримінального права, формулюються пропозиції щодо визначення поняття правозастосування в межах кримінального судочинства

*Ключові слова: кримінальний процес, реалізація права, правозастосування, стадії правозастосовчої діяльності, застосування кримінально-правових норм, особливості.*

Рассматриваются отдельные теоретические аспекты осуществления правоприменительной деятельности в уголовном судопроизводстве и особенности такой деятельности, определяются критерии применения норм уголовного права, формулируются предложения относительно определения понятия правоприменения в рамках уголовного судопроизводства.

*Ключевые слова: уголовный процесс, реализация права, правоприменение, стадии правоприменительной деятельности, применение уголовно-правовых норм, особенности.*

Some theoretical aspects of realization of the law enforcement in criminal court proceedings and peculiarities of such activity are considered. The criteria of application of the criminal standards are determined. The suggestions relative the definition of such term as enforcement within the criminal court proceedings are formulated.

*Key words: criminal trial, realization of law, law enforcement, stages of law enforcement activity, using of criminal and legal norms, features.*

Встановлення правових норм ніколи не було самоціллю. Право створюється для того, щоб воно практично впливалося в життя, щоб до-

сягалися ті цілі, на які розраховував законодавець. Інакше сам цей інститут не мав би сенсу. Видаючи відповідний акт, нормотворчий орган розраховує на втілення його вимог в суспільних відносинах і на досягнення того результату, до якого він прагне в своїй правотворчій діяльності.

Прагнення законодавця до впровадження своїх власних приписів у відносини між людьми доводиться і тим, що він не припиняє своєї діяльності з виданням акту. На користь реалізації останнього видаються нові норми, здійснюється контрольна функція над виконавчими органами і т.д. Нормотворчі органи зацікавлені в підтримці особливого шару людей, які спеціалізуються на наданні активного сприяння у реалізації права. Ці органи встановлюють і санкціонують відповідні засоби, що забезпечують реалізацію правових норм.

При цьому слід мати на увазі, що поняття реалізації права набагато ширше за поняття охорони норм. Охорона правових вимог являє собою здійснення тільки тих норм, які встановлені на випадок порушення первинних приписів. Реалізація права включає в себе діяльність, узгоджену з правом.

Багатоаспектний аналіз реалізації права дозволяє представити її як певний механізм, в якому найбільший інтерес викликають методи забезпечення даного процесу і ті форми, в яких він протікає.

Поведінка людей з юридичної точки зору може бути правомірною, неправомірною і юридично байдужою. Останнє до реалізації правових норм прямого відношення не має. Неправомірна поведінка перешкоджає досягненню кінцевої мети права і завжди тягне за собою реалізацію відповідних санкцій. Воно є, таким чином, тільки підставою до порушення процесу по реалізації каральних норм права. Реалізація ж правових норм досягається єдино правомірною поведінкою.

Зміст і характер правомірних дій неоднакові, що дозволяє підрозділяти їх на відомі види, а також виділяти різні форми реалізації права. Уявлення, що склалися, про форми реалізації права зводять зазвичай до дотримання права, виконання права і використанню прав [20, С. 9-10; 11, С. 8-9; 34, С. 11; 30, С. 91; 5, С. 115; 21, С. 304; 12, С. 428-429; 16, С. 132; 13, С. 155-156; 36, С. 420; 1, С. 275]. Таке розмежування пов'язане з використовуваними прийомами правового регулювання, закладеними в норму права, що реалізується.

Таким чином, реалізація права розглядається, як втілення в життя його приписів за допомогою діянь (дій і бездіяльності) суб'єктів права, здійснюваних в межах вимог правових норм [20, С. 5-8; 11, С. 7; 36, С. 418; 38, С. 273, 1, С. 272]. По суті мова йде про практичне здійснення суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків, виражених у правомірній поведінці. При цьому реалізація права означає, що учасники відносин самостійно, прямо і безпосередньо проводять в життя вимоги правових

приписів. Не випадково така реалізація іменується безпосередньою реалізацією права [11, С. 33; 36, С. 420; 37, С. 466].

Дотримання, виконання і використання як форми, безпосередньої реалізації правових норм у фактичних діях людей мають місце постільки, поскільки в конкретних життєвих ситуаціях не вимагається державного втручання для забезпечення або організації здійснення права: лише безпосередньо самим учасником суспільних відносин необхідно діяти в певних рамках, встановлених приписами юридичних норм.

Поряд із цим, дуже часто суб'єктам права самостійно (прямо і безпосередньо) неможливо здійснювати те, що вимагають правові норми. У цій ситуації включається спеціальний механізм забезпечення реалізації права, виражений у специфічній юридичній діяльності, яка в теорії права має назву правозастосовчої діяльності. Така реалізація права іменується, відповідно, правозастосовчою реалізацією права. Так, І.Я. Дюрягін, у зв'язку із цим, пише: "... у цілому ряді випадків не можна досягти повної реалізації правових норм без втручання у цей процес компетентних органів, тобто без застосування правових норм, яке полягає у вирішенні даними органами конкретних юридичних справ і винесенні відповідних рішень" [11, С. 9-10].

Питанням застосування права приділялась значна увага багатьох вчених теоретиків та процесуалістів, зокрема таких, як С. Алексєєв, А. Боннер, І. Дюрягін, П. Елькінд, В. Лазарєв, П. Недбайло, І. Самощенко, Ю. Решетов, Ф. Фаткуллін, В. Юсупов. Проте вказані вчені у своїх працях здебільшого торкалися загальнотеоретичних проблем визначення сутності та природи правозастосовчої діяльності, її змісту та кола суб'єктів, уповноважених на застосування права. Метою ж цієї статті є дослідження змісту правозастосовчої діяльності в кримінальному судочинстві, спроба визначення поняття такої діяльності та її особливостей, в тому числі, на окремих стадіях застосування права.

У теорії права під застосуванням права зазвичай розуміється владна організуюча діяльність компетентних органів (посадових осіб), яка пов'язана із прийняттям індивідуального рішення на основі правових норм і їх тлумачення [24, С. 331; 32, С. 315-322; 30, С. 92; 44, С. 296-297; 20, С. 10-11; 11, С. 10-19; 7, С. 73; 5, С. 115; 22, С. 191; 21, С. 305; 12, С. 429; 16, С. 144; 13, С. 156].

Органи, в обов'язок яких входить надавати спеціальну допомогу в реалізації прав і обов'язків іншими суб'єктами права, іменуються правозастосовчими. При цьому, суб'єкт застосування права не є адресатом тієї норми, в реалізації якої він сприяє третім особам. Але він сам в інших правовідносинах може опинитися в положенні що потребує сприяння з боку вищестоящих органів. Наприклад, слідчий, виносячи подання про обрання обвинуваченому (підозрюваному) запобіжного заходу у вигляді взяття під варту, вимушений звертатися за санкцією до прокурора. Таким

чином, правозастосовча діяльність здійснюється не тільки відносно тих норм, які звернені до громадян і реалізуються ними, але також і відносно норм, реалізацією яких займаються самі державні органи.

Наведене положення повною мірою враховує той очевидний факт, що в ході застосування одних правових норм спостерігається дотримання, виконання і використання інших, або як пише І. Я. Дюрягін: "... у практичній діяльності відбувається взаємодія різних форм реалізації права, що не заперечує їх існування. Тому застосування норм права також супроводжується дотриманням, виконанням і використанням відповідних правових норм" [11, С. 32].

Схоже положення спостерігається і в кримінально-процесуальному праві. Більшість його норм звернена до осіб, в обов'язок яких входить застосування матеріально-правових (кримінально-правових) приписів. "Всі галузі матеріального права, – пише В. М. Горшенев, – завжди викликають до життя необхідність відповідних процесуальних норм там і остільки, де і оскільки сама реалізація цих норм вимагає певної правозастосовчої діяльності уповноважених на те суб'єктів" [9, С. 26]. Потрібно погодитися і з тим, що сама "діяльність по застосуванню норм матеріального права безпосередньо обумовлює процесуальні норми, предметом регулювання яких є організаційно-процесуальні відносини, що складаються у сфері цієї правозастосовчої діяльності" [9, С. 27]. Звідси слідує в принципі правильний, на наш погляд, висновок про те, що процесуальні приписи не вимагають по відношенню до себе правозастосовчого процесу [9, С. 28]. Вони в основному дотримуються, виконуються і використовуються. Тільки окремі норми процесуальних законів не можуть бути здійснені без спеціального "втручання" компетентних правозастосовчих органів. Наприклад, слідчий не може здійснювати свою процесуальну діяльність у разі незгоди з вказівками прокурора про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину і обсяг обвинувачення, про направлення справи для відання обвинуваченого до суду або про закриття справи. Він звертається до вищестоящего прокурора, а останній застосовує норму закріплену у ч. 2 ст. 114 КПК України, скасовуючи вказівки нижчестоящего прокурора, або доручаючи провадження слідства у цій справі іншому слідчому.

У кримінальному судочинстві правозастосовчий процес починається за ініціативою самого правозастосовчого суб'єкта або за вказівкою вищестоящего органу, або за заявою чи повідомленням зацікавлених осіб. Раз почавшись, він повинен бути доведений до логічного кінця: повинно бути винесене позитивне або негативне рішення по справі. Доцільно перейти тепер до розгляду змісту даного процесу.

Стадійність і послідовність правозастосовчої діяльності, а також її регламентація процесуальними нормами свідчить про процесуальний характер правозастосування, що, у свою чергу, дає нам підстави подиви-

тися на кримінальне судочинство, через призму правозастосовчої діяльності, і розглядати, таким чином, кримінальний процес, як окремий різновид правозастосовчої діяльності. При цьому слід відмітити, що у кримінальному процесі, як в одному з видів юридичного процесу<sup>1</sup>, в цілому, знаходять своє відображення усі загальні положення правозастосовчої діяльності. Так, застосування права – це діяльність, яка зв'язана, перш за все, із владними діями юрисдикційних (в даному випадку правоохоронних і судових) органів і посадових осіб органів дізнання, слідства, прокурорів і суддів, які виступають від імені держави, виконуючи, покладені на них спеціальні функції і повноваження. Таким чином, перед нами постає одна з форм державної діяльності, направлена на втілення кримінально-правових приписів у життя, практику.

Застосовувати норми права – це означає застосовувати владу, а у сфері кримінально-процесуальної діяльності дуже часто – примус, санкції, покарання. У зв'язку із цим застосування права у сфері кримінально-процесуальної діяльності здійснюють тільки спеціальні суб'єкти. Саме тому пересічні громадяни не можуть застосовувати норми кримінального права, іншими словами, застосовувати владу, такими прерогативами вони не наділені, хоча питання це у літературі досить дискусійне [28, С. 137; 151].

Застосування кримінально-правових нормативів носить процесуально-процедурний характер і складається із ряду послідовних стадій, тобто відрізняється стадійністю. Крім того, здійснення кримінально-процесуальної діяльності компетентними державними органами має під собою відповідні юридичні підстави і пов'язано із винесенням правозастосовчих актів, а також виражається, по суті, у здійсненні індивідуально-визначених дій, що стосуються персоналізованих суб'єктів, які направлені на врегулювання конкретних ситуацій, що виникають у зв'язку із скоєнням злочину, в ході провадження по конкретній кримінальній справі.

Таким чином, застосування права у межах кримінального судочинства виступає як владна організуюча діяльність професійно підготовлених суб'єктів, наділених відповідною компетенцією, яка спрямована на забезпечення реалізації права (дотримання, виконання, використання) іншими суб'єктами кримінально-процесуальних відносин, протікає у певних процесуальних формах і офіційно виражається у винесенні індивідуально владних рішень (правозастосовчих актів) по кожній справі.

---

<sup>1</sup> Процес буквально перекладається як "рух уперед", це хід, розвиток якого-небудь явища, послідовна зміна станів у розвитку чого-небудь: порядок розгляду судових і адміністративних справ, а також судова справа (Див.: [33, С. 544; 29, С. 64]). У юридичній практиці він означає порядок здійснення діяльності слідчих, адміністративних, судових органів. Близьким йому по значенню є термін "процедура" – офіційно встановлений порядок при обговоренні, веденні якої-небудь справи.

Як формально-логічна процедура застосування права постає у вигляді процесу, в якому зазвичай виділяють три основні стадії: 1) встановлення фактичної основи справи; 2) встановлення юридичної основи справи; 3) вирішення справи і його документальне оформлення [20, С. 39; 30, С. 95; 32, С. 319; 42, С. 27; 2, С. 9; 25, С. 24; 4, С. 24; 11, С. 51; 5, С. 119; 16, С. 148; 13, С. 157; 36, С. 421-428].

Для правильнішого розуміння змісту правозастосовчої діяльності необхідно відрізнити стадії, як складові логічної послідовності дій при винесенні акту застосування права, від стадій функціонального характеру, тобто від етапів розгляду всієї справи, що закріплюються у різноманітних правозастосовчих актах і маючих за мету досягнення загального результату, передбаченого певними правовими нормами.

Наприклад, у кримінальному процесі виділяють стадію порушення кримінальної справи, досудового розслідування, стадію попереднього розгляду справи суддею і судового розгляду кримінальної справи, стадію виконання вироку і т. д. На даних стадіях повторюється логічна послідовність дій (стадійність) правозастосовчого процесу, і кожна з них закінчується зазвичай прийняттям того або іншого правозастосовчого акту (основного або допоміжного).

Підставою правозастосовчої діяльності і одночасно предметом першої її стадії є юридичні факти<sup>1</sup> або цілі юридичні склади<sup>2</sup> (сукупності різних фактів). По своєму характеру вони можуть відрізнятися один від одного. У кримінальному судочинстві це прямо передбачені законом, визначені ним факти, що тягнуть за собою порушення правозастосовчої діяльності у цій сфері. Так стаття 94 КПК України визначає, за яких обставин можливе порушення кримінальної справи (тільки за наявності одного із вказаних у статті приводів і підстави – наявності достатніх даних, які вказують на наявність ознак злочину) таким чином, у даному

---

<sup>1</sup> Зазвичай під юридичними фактами розуміють певні життєві обставини (умови, ситуації), із якими норми права пов'язують виникнення, припинення або зміну правовідносин. Прийнято розрізняти прості і складні (такі фактичні обставини, які складаються із декількох юридично значущих сторін (ознак). В якості типового прикладу складного юридичного факту можна навести – факти-правопорушення, які складаються із декількох елементів як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру. (Див. напр.: [24, С. 401; 32, С. 281; 22, С. 219; 355; 21, С. 298-299; 12, С. 400-402; 16, С. 74; 13, С. 169-170; 36, С. 400]).

<sup>2</sup> Складні юридичні факти не слід ототожнювати з фактичними складами. Фактичний склад являє собою сукупність (точніше систему) юридичних фактів, необхідних для настання правових наслідків – виникнення, зміни і припинення правовідносин. Від складного юридичного факту фактичний склад відрізняється тим, що складається із різноманітних юридичних фактів. При цьому, у ряді випадків для юридичної повноцінності фактичного складу необхідна не тільки наявність всіх елементів – юридичних фактів, але і суворе дотримання порядку їх "накопичення" у фактичному складі.

випадку для початку здійснення правозастосовчої діяльності необхідна наявність двох умов.

Серед обставин, які створюють ситуацію юридичного факту (складу), є "головні факти"<sup>1</sup> і факти, якими підтверджуються основні, вирішальні для правозастосовчої діяльності "головні факти" [20, С. 41]. При цьому головний факт, як було сказано, відноситься, як правило, до юридичних фактів, причому до фактів правоутворюючих або правоприпиняючих, тобто що тягне за собою виникнення або припинення юридичних наслідків. В кожному випадку завжди виникає питання, які обставини потрібно встановлювати, а які ні.

З метою процесуальної економії правозастосовчі органи повинні встановлювати тільки ті з обставин (і лише в такому об'ємі), які мають значення для нормального і правильного вирішення юридичної справи.

У сфері кримінального судочинства коло обставин, що підлягають встановленню, прямо зафіксоване в кримінально-процесуальному законодавстві (стаття 64 КПК України).

У теорії доказів, перелічені у вказаній статті обставини, які потрібно встановити для правильного вирішення кримінальної справи, прийнято іменувати предметом доказування [40, С. 185; 41, С. 41; 14, С. 95; 15, С. 118]. Обставини, зазначені у ст. 64 КПК України повинні бути встановлені у кожній кримінальній справі, незалежно від виду злочину, за фактом вчинення якого ведеться розслідування. Деякі особливості має предмет доказування у справах про злочини неповнолітніх – відповідно до ст. 433 КПК поряд із обставинами, переліченими у ст. 64 КПК, більш повно повинні бути встановлені дані, що стосуються особи неповнолітнього, умов його виховання та ін. [43, С. 228]. Такі ж обставини повинні встановлюватися і в ході провадження у справах про суспільно небезпечні діяння осіб, що не досягли віку з якого може наставати кримінальна відповідальність. Відповідні роз'яснення із цього приводу містяться в Постанові Пленуму Верховного Суду України № 6 від 31 травня 2002 року "Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру". У п. 17 цієї постанови вказані ті обставини, які крім указаних у ст. 64 КПК, повинні бути встановлені у справах про застосування примусових заходів виховного характеру [35, С. 248]. Певну специфіку має і предмет доказування у справах про застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 420 КПК).

---

<sup>1</sup> Серед фактичних обставин повинні бути виділені факти самого випадку, події, до якої застосовуються юридичні норми. У юридичній науці і практиці вони нерідко називаються головним фактом (або фактом, що підлягає доказуванню). Залежно від категорій кримінальних справ, це, наприклад, факт вбивства, насильницького статевого акту, факт розкрадання, передачі грошових коштів у жості хабара і т. п.

У теорії права справедливо наголошується на тому, що встановлення фактичних обставин справи виступає найчастіше як доказування. "Доказування (у широкому розумінні) – це діяльність суб'єктів, направлена на встановлення за допомогою юридичних доказів істинності обставин справи" [4, С. 34]. "Найчастіше", бо деякі обставини не потребують доказування. Згідно, наприклад, ст. 61 Цивільного процесуального кодексу України це: обставини, визнані сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, обставини, визнані судом загальновідомими, а також встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, обставини, встановлені вироком у кримінальній справі, що набрав законної сили, або постановою суду у справі про адміністративне правопорушення [10, С. 28]. Таким чином, це факти або загальновідомі, або преюдиціальні.

Особливістю ж кримінального судочинства, як різновиду правозастосовчої діяльності, є те, що всі обставини, які мають значення, для правильного вирішення кримінальної справи встановлюються виключно шляхом доказування.

Разом з цим, є такі обставини кримінальної справи, які не просто доказуються, а доводяться виключно певними засобами. Не випадково, тому кримінально-процесуальний закон у ряді випадків встановлює чіткий перелік обставин, що вимагають певного засобу доказування (ідеться, наприклад, про випадки обов'язкового провадження експертизи – ст. 76 КПК).

Діяльність правозастосовчого органу або посадової особи, уповноважено на застосування права по *встановленню юридичної основи справи* передбачає здійснення правової (юридичної) кваліфікації зафіксованих фактичних обставин, тобто визначається, яка правова норма розповсюджується на дані обставини. Тут, по-перше, визначається норма (норми), що підлягає застосуванню; по-друге, здійснюється перевірка достовірності тексту нормативно-правового акту, в якому ця норма міститься; по-третє, визначається дія норми в часі, просторі і по колу осіб; по-четверте, відбувається тлумачення правової норми [20, С. 47; 30, С. 96; 24, С. 333-336; 4, С. 45-59; 11, С. 84; 22, С. 194; 21, С. 309].

Правова кваліфікація є оцінкою відповідних фактів з точки зору їх значення для права, а також з точки зору тих наслідків, які наступають в силу наявних правових вимог. "Кваліфікація, – пише В.М. Кудрявцев, – найближче стоїть до останньої стадії процесу застосування норм права: прийняття рішення і видання акту, що закріплює це рішення" [18, С. 15]. Кваліфікація злочину передбачає повне і всебічне встановлення тих фактичних обставин справи, які відповідають ознакам складу злочину, указаним у законі. Якщо такі фактичні обставини не встановлені, не можна здійснити точної кваліфікації злочину, яка б відповідадала об'єктивній істині [17, С. 11; 19, С. 19; 26, С. 9]. Разом з тим, вже на самому початку



встановлення фактичних обставин справи здійснюється орієнтовна кваліфікація наявних фактів і тих, які мають намір встановити за передбачуваною версією. Інакше встановлення фактичної основи справи було б безпредметне і провадилося б усліпу. Так, первинна кваліфікація виявленим ознакам злочину здійснюється правозастосовчим суб'єктом вже на стадії порушення кримінальної справи, що знаходить своє відображення в резолютивній частині постанови про порушення кримінальної справи. Виходячи з вищевикладеного представляється украй помилковою і абсолютно необґрунтованою думка А.С. Шляпочникова який вважає, що кваліфікація входить до змісту встановлюваної правозастосовчим суб'єктом істини і має об'єктивне значення, оскільки вже саме право є об'єктивною реальністю [46, С. 64-72].

Відшукування правової норми, що підлягає застосуванню, полегшується у тих сферах суспільного життя, які врегульовані стрункою кодифікованою системою законодавства, зокрема норми кримінального права містяться лише у Кримінальному кодексі України – єдиному джерелі кримінального права України, разом з тим, диспозиції більшості норм КК України є бланкетними<sup>1</sup> у зв'язку з чим для правильної кваліфікації того або іншого діяння необхідно звертатися до різноманітних нормативно-правових актів різних галузей права, і при цьому, здійснювати перевірку достовірності їх тексту, дію норм, що містяться в них, у часі, у просторі і по колу осіб, тлумачити вказані норми і т. п.

Рано чи пізно відповідна норма, що підлягає застосуванню віднаходиться. Далі слідують формально-юридичні акції по її перевірці і аналізу. Перш за все, перевіряється текст нормативного акту (нижча критика) [20, С. 51; 11, С. 87-88]. У сучасний час, із розвитком нових видів систематизації нормативно-правових актів, а саме загального впровадження і використання автоматизованих (комп'ютерних) обліків нормативно-правових актів (правовий тезаурус), проблем з перевіркою тексту норми права, як правило, не виникає.

Більше значення має перевірка достовірності норми і її дії у часі, у просторі і по колу осіб (вища критика закону) [20, С. 51; 11, С. 87], яка полягає у з'ясуванні юридичної сили правових норм, їх обов'язковості.

При цьому слід звернути увагу на те, що при виборі і застосуванні правової норми слід керуватися принципом негайної дії нормативного акту, що набрав чинності [3, С. 120; 6, С. 54-55], тобто за загальним прави-

---

<sup>1</sup> Під бланкетною диспозицією в кримінальному праві розуміється така диспозиція кримінально-правової норми, яка не називаючи конкретних ознак злочину, або називаючи тільки частину з них, відсилає для встановлення змісту ознак злочину до інших нормативних актів, які не є законами про кримінальну відповідальність (іншим законам, інструкціям, положенням, статутам, стандартам, правилам, вказівкам і т.п.) Див.: [17, С. 42; 23, С. 57].

лом застосовується норма, що діє у момент прийняття рішення у юридичній справі, якщо про те немає спеціальної вказівки законодавця. Це означає, що застосуванню до розглядаємих відносин підлягають тільки ті норми, які у момент розгляду справи мають юридичну силу, і не можна застосовувати норми, які відмінені або знову прийняті, але не мають законної сили, не введені у дію.

Відповідно до розглянутого принципу нормативні правові акти діють лише "вперед": вони можуть застосовуватися тільки до тих відносин, які виникли після набрання даними актами законної сили, і на практиці зазвичай не виникає ускладнень при відшуванні діючих норм для розгляду подібних відносин.

Певні труднощі зустрічаються у тих випадках, коли необхідно відшукати і застосувати норми права у зв'язку із фактами, що мали місце у минулому, в період дії нині відмінених нормативних актів, або у зв'язку із так званими триваючими фактичними обставинами (триваючими злочинами), із яких права і обов'язки суб'єктів виникають, розвиваються і мають місце як при дії нині відмінених, так і в умовах дії нових законів.

Для того, щоб визначити, яку норму права слід вибрати і застосувати в таких випадках, правозастосовчий орган повинен з'ясувати час відміни колишнього закону і набрання чинності новим, а також вирішити питання, в якому співвідношенні із цими моментами знаходиться період виникнення, розвитку і завершення фактичних обставин конкретної справи.

Одним із засобів подолання колізій у дії нормативних актів у часі є встановлене законодавцем правило, що у певних випадках підлягають застосуванню норми, що діяли під час виникнення фактичних обставин і витікаючих із них прав і обов'язків суб'єктів.

Це правило закріплене, наприклад, у ч. 2 ст. 4 Кримінального кодексу України: "Злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння".

Таким чином, на відміну від принципу негайної дії нормативних актів, що набули чинності і застосування діючих норм, згідно даного правила, можливо застосувати не тільки нині діючу норму (хоча, як вже наголошувалося, в більшості випадків застосовуються норми, що діють у даний час), а можливо вже відмінену, але таку, що мала юридичну силу у той час, коли виникли дані відносини і витікаючі з них права і обов'язки суб'єктів (тобто має місце так зване "переживання закону") [11, С. 101-102].

Правило застосування закону, що діяв під час виникнення прав і обов'язків із відповідних фактичних обставин, відповідає справедливості законодавства. І звичайно, було б несправедливо притягувати особу до кримінальної відповідальності за діяння, яке на час скоєння не було караним, або покладати на особу обов'язок, що відповідає новому закону,

але більш тяжкий у порівнянні з тим, який він повинен нести відповідно до старого закону.

Іншим юридичним способом вирішення колізійних питань дії законів у часі є, надання законодавцем певним нормативним положенням зворотної сили. За загальним правилом закон зворотної сили не має. Разом з тим, застосовуючи право, компетентний орган повинен враховувати, що законодавець іноді поширює дію нового закону на права і обов'язки, що виникли при старому законі, тобто надає новому закону зворотної сили.

Зворотна сила (зворотна дія) нормативного акту (закону) є розповсюдженням дії нового акту на фактичні відносини і витікаючі з них права та обов'язки, які виникли до набуття чинності новими актами [8, С. 254; 31, С. 412; 39, С. 390; 28, С. 200; 3, С. 121]. Положення ст. 5 КК України (Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі) практично повністю відображає положення ст. 58 Конституції України, згідно якого закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коду вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Принцип ретроактивності є абсолютно правовим і традиційним у міжнародному праві: відповідно до міжнародних конвенцій не може накладатися покарання тяжче, ніж те, яке могло бути застосоване у час, коли був скоєний злочин; якщо ж після скоєння злочину законом встановлено м'якше покарання, дія цього закону розповсюджується на цю особу [27, С. 25].

Окрім принципів (правил) дії закону про кримінальну відповідальність у часі, правозастосовочому органу при виборі кримінально-правових норм, що підлягають застосуванню, необхідно також керуватися принципами (правилами) дії кримінального закону у просторі і по колу осіб (ст. ст. 6 – 8 КК України).

Дія правових норм у просторі полягає в їх обов'язковості для всіх суб'єктів права, що знаходяться на відповідній території. Ч. 1 ст. 6 КК України містить загальне правило, згідно з яким всі особи, незалежно від громадянства, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності по Кримінальному кодексу України (*принцип територіальності*). При цьому в ч. 2 і 3 указаної статті поміщені деякі уточнення із загального правила, а в ч. 4 – виключення з нього (*принцип екстериторіальності*).

Таким чином, як правило, кримінально-правові норми розповсюджуються на всіх осіб у межах територіальної сфери їх дії (території України). Як виняток вирішується питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав і інших громадян, які, згідно із діючими законами і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України (ч. 4 ст. 6 КК України).

Законність правозастосовчої діяльності залежить не тільки від значення дії законів у часі і в просторі, але і від з'ясування їх поширеності на осіб (ст. ст. 7 – 8 КК України). Громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК України як правило, тобто якщо інше не передбачено відповідними міжнародними договорами України. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні і які вчинили злочини за її межами, підлягають відповідальності за КК України як виняток, тобто тільки у випадках, спеціально передбачених міжнародними договорами України, або якщо скоєний ними злочин згідно КК України кваліфікується як особливо тяжкий злочин проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

Процес застосування права завершується *вирішенням справи і його документальним оформленням*.

"Дослідження фактичних обставин, вибір і аналіз правових норм, – пише І. Я. Дюрягін, – є підготовчі стадії застосування норм права. Здобути на цих двох стадіях дані являються фактичною і юридичною підставою останньої основної стадії – прийняття рішення і його документального оформлення" [11, С. 118].

З формально-логічного боку прийняття рішення полягає у побудові силіогізму, в якому більшою посилкою є норма права, меншою посилкою – фактичні обставини, висновком – прийняте рішення. При цьому суд, інший правозастосовчий орган у силу владно-державних правомочностей поширює загальні правила, що містяться у законі, на своєрідні життєві обставини, здійснює "прив'язку" юридичних норм до даних обставин і говорить на основі всього цього своє "владне слово" – "судить по праву" [5, С. 125]. В зв'язку з цим знаменитий Чезаре Беккарія справедливо писав: "З приводу кожного злочину суддя повинен побудувати правильний висновок. Велика посилка – загальний закон, мала – діяння, протирічиве або згідне із законом; висновок – свобода або покарання" [45, С. 208].

Вирішення кримінальної справи є, таким чином, своєрідним інтелектуальним процесом. Він протікає протягом усього часу встановлення фактичних обставин (якщо вони встановлюються самим правозастосовчим суб'єктом) і відшукування юридичних норм, що підлягають застосуванню. Якщо кримінально-правова кваліфікація, як було відмічено вище, супроводжує всю діяльність по встановленню фактів, то слід визнати, що і рішення, як остаточний підсумок правозастосування, визріває поступово. На самому початку створюється як би проект майбутнього акту – рішення, а потім, з уточненням кваліфікації і перекваліфікацією обставин справи відбувається безперервна розумова робота над цим проектом. Так, в ході провадження по кримінальній справі спочатку пред'явлене обвинувачення може неодноразово змінюватися зважаючи

на об'єктивні обставини справи, проте за підсумками досудового слідства його остаточний варіант знайде свій вираз в обвинувальному висновку.

Прийняття рішення при провадженні по кримінальній справі – найбільш відповідальний акт, і не тільки в тому сенсі, що особи, які приймають рішення, відповідальні за нього перед державою і громадянами. Він важливий тим, що вирішує долю даної справи. Від того, які висновки будуть сформульовані в ході вирішення справи, залежить подальший розвиток правових відносин (наприклад, різні правові наслідки тягнуть за собою направлення кримінальної справи до суду з обвинувальним висновком або її закриття, при цьому має суттєве значення на яких підставах закрита кримінальна справа: за реабілітуючих або не реабілітуючих; аналогічну полярну різницю, для суб'єкта відносно якого постановлений вирок, можна прослідкувати на прикладі постановлення обвинувачувального або виправдувального вироків).

Правильне вирішення кримінальної справи забезпечує законність і укріплює правопорядок, в цілому, підтримує інтерес держави і суспільства, з одного боку, а з іншого – охороняє права громадян, сприяє розвитку самостійності особи і колективів, виховує повагу до кримінального закону [20, С. 55].

Прийняттям рішення по справі супроводжується здійсненням особою, що застосує право, формального його закріплення – виданням правозастосовчого акту.

За своєю сутністю правозастосовчий акт виступає зазвичай, як письмовий документ, що виходить від компетентного суб'єкта, який пов'язаний із виникненням, зміною або припиненням правовідносин, або досягненням інших правових наслідків [24, С. 337].

Суть правозастосовчого акту зводиться до викладення висновку, до якого правозастосовчий суб'єкт дійшов у ході вирішення справи. Проте зміст акту цим не вичерпується. Про це свідчить, зокрема, структура складних<sup>1</sup> актів застосування правових норм, які характерні для кримінального процесу.

Складні правозастосовчі акти, як документи, є структурованими утвореннями, що включають такі компоненти (складові) як ввідна частина, описова частина, мотивувальна частина і резолютивна частина [20, С. 61; 11, С. 155].

Правозастосовчий акт повинен бути підписаний компетентними особами і в необхідних випадках скріплений печатками.

---

<sup>1</sup> Рівноманіття правозастосовчих актів створює проблему для їх класифікації. У залежності від форм зовнішнього виразу розрізняють письмові, усні і конклюдентні (мовчазні) акти. (Див. напр.: [24, С. 339]). В свою чергу письмові акти застосування права за своєю структурою розподіляються на прості і складні (Див. напр.: [30, С. 97]).

Природно, що вимоги, які пред'являються до актів по різних категоріях справ, мають свої особливості. У найбільш складних справах, якими безперечно є кримінальні справи, законодавець суворо визначає структуру акту і зміст кожної його частини (ст.ст. 223, 332-335 КПК України).

У свою чергу акти-документи, традиційно характерні для кримінально-процесуальної діяльності, теж по своїй формі не можуть бути однаковими. Це наочно виявляється у різниці, припустимо, друкарських бланків документів. Проте деякі зовнішні атрибути властиві майже всім кримінально-процесуальним документальним актам застосування права: підписи відповідних осіб, печатки, реєстраційний номер та ін.

Правозастосовчий акт вступає у законну силу, в цілому, а не однією лише резолютивною частиною. Всі складові частини знаходяться у нерозривній єдності. Разом з тим, кожна з них має відносно самостійне значення. Зацікавлені особи можуть добиватися зміни змісту акту в якій-небудь частині, не оспорожуючи, при цьому, самого висновку правозастосовчого органу. Наприклад, таке право спеціально закріплене за особою, яка виправдана судом. Вона має право оскаржити у касаційному порядку виправдувальний вирок в частині мотивів і підстав виправдання (п. 2 ч. 2 ст. 384 КПК України). Іноді велике значення для особи представляють відомості, що містяться у ввідній частині акту: час, місце вирішення справи, найменування правозастосовчого органу і т. д.

Для актів застосування норм права у сфері кримінального судочинства, крім того, характерні відповідний суворий стиль викладу інформації, лаконічність, чіткість формулювань, ясність змісту і висока культура, акуратність оформлення.

Таким чином, на підставі наведеного, акт застосування норм права (правозастосовчий акт-документ) у кримінальному судочинстві можна визначити, як, виражаюче державну волю, владне, індивідуально-конкретне, прийняте компетентним органом або посадовою особою на основі правових норм кримінального і кримінально-процесуального права і документально оформлене рішення, яке має юридичну силу, викликає виникнення, зміну або припинення конкретних правовідносин, винесене у результаті вирішення або в ході розгляду (розслідування) конкретної кримінальної справи.

Застосування права являє собою особливий спосіб здійснення юридичних норм, втілення у життя їх вимог і приписів. У даному випадку держава у цілях впорядкування суспільного життя, встановлення чітких організаційних принципів взаємин між людьми зосереджує вирішення певних питань по суті в руках спеціальних органів. До їх числа відносяться також судові і правоохоронні органи і відповідні посадові особи (органи дзнання, слідства, прокуратури, судді (суди), які здійснюють у встановленому законом порядку діяльність, щодо порушення, розслідуван-

ня, розгляду і вирішення кримінальних справ, яка (діяльність), у свою чергу, є окремим видом правозастосування.

Застосування кримінального права – це правова форма здійснення функцій держави, одна із форм державної діяльності. Адже у даному випадку компетентні органи, які наділені винятковим правом здійснення такої діяльності у порядку кримінального судочинства, виступають від імені держави та уповноважені нею. За допомогою застосування права у межах кримінального процесу держава спрямовує поведінку суб'єктів кримінально-правових і кримінально-процесуальних відносин і одночасно її контролює.

Не можна, при цьому, залишати поза увагою і особливу складність процесу застосування кримінального права – воно пов'язане із особливими прийомами розслідування, розгляду і вирішення кримінальних справ, вимагає спеціальних знань, навиків, зачіпає ряд специфічних питань професійної діяльності юристів-професіоналів. Застосування права має підзаконний (точніше піднормативний) характер, тобто повинно здійснюватися на основі норм права і у межах встановлених законом повноважень компетентного органу.

Правозастосування у кримінальному судочинстві здійснюється компетентними державними органами за допомогою встановлення кримінально-процесуальними прийомами, способами і засобами а також керуючись правилами формальної логіки, фактичних і юридичних основ конкретних кримінальних справ і прийнятті за наслідками їх розслідування і розгляду підсумкових процесуальних рішень, які у всіх випадках супроводжуються їх документальним оформленням.

Встановлення фактичної основи справи у кримінальному процесі здійснюється виключно шляхом доказування. При цьому з'ясуванню (встановленню) підлягають не все різноманіття фактів, зв'язків і процесів, а лише та сукупність обставин, встановивши яку, компетентний правозастосовчий орган може ухвалити законне, справедливе і обґрунтоване рішення у кожній кримінальній справі. Коло таких обставин в кримінально-процесуальній доктрині прийнято іменувати предметом доказування, або обставинами, що підлягають доказуванню у кримінальній справі, що знайшло своє відображення у ст. 64 КПК України. Характерною особливістю правозастосування в кримінально-процесуальній діяльності є, перш за все, те, що вказані обставини встановлюються виключно шляхом доказування.

Діяльність правозастосовчого суб'єкту по встановленню юридичної основи кримінальної справи передбачає здійснення кримінально-правової кваліфікації, тобто повного і всебічного встановлення фактичної основи кримінальної справи в тому об'ємі, в якому вона повною мірою відповідатиме ознакам складу злочину, за якими розслідується (розглядається) кримінальна справа, вказаним у законі про кримінальну відповідальність. Окрім цього

встановлення юридичної основи кримінальних справ вимагає від правозастосовчого суб'єкту з'ясування кола обставин, пов'язаних із дією, визначеної за наслідками кваліфікації, кримінально-правової норми у часі, у просторі і по колу осіб, а також встановлення відповідності її тексту офіційному. Вказані розумово-логічні операції здійснюються на підставі встановленого кримінально-процесуальним кодексом України порядку здійснення правозастосовчої діяльності у суворій відповідності до вимог норм Загальної частини КК України.

Безпосереднім об'єктом застосування права у кримінальному судочинстві є окремих конкретний випадок (конкретний злочин). Однак для його вирішення не завжди достатньо видання тільки одного правозастосовчого акту. Дуже часто особливості розглядаемого випадку (злочину) диктують необхідність видання цілої серії, ланцюжка правозастосовчих актів, які взаємно доповнюють і обумовлюють один одного. Так, проголошенню вироку передуює постанова про порушення кримінальної справи, ряд слідчих і інших актів. У свою чергу вирок служить базою для прийняття актів щодо його виконання. При вирішенні кримінальної справи зазвичай є один основний акт і ряд допоміжних, таких, що готують видання основного акту або що забезпечують його виконання. Функціональна залежність таких актів між собою, їх жорстка послідовність - необхідні умови правильного, законного вирішення конкретної кримінальної справи.

### Використана література:

1. Абдулаев М. И. Теория государства и права. Учебник для вузов / Абдулаев М. И. - СПб.: Питер, 2003. - 397 с.
2. Александров Н. Г. Применение норм советского социалистического права / Н. Г. Александров, П. А. Лупинская. - М., 1958. - 40 с.
3. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права: Правовые акты. Курс лекций: Учебное пособие. Вып. 3. / Алексеев С. С.; Отв. ред.: Судницын Ю. Г. - Свердловск: Сред.-Урал. кн. изд-во, 1966. - 212 с.
4. Алексеев С. С. Общая теория социалистического права: Применение права. Наука права. Курс лекций: Учебное пособие. Вып. 4. / Алексеев С. С.; Ред.: Осипов Ю. К., Чиркин В. Е. - Свердловск: Сред.-Урал. кн. изд-во, 1966. - 203 с.
5. Алексеев С. С. Право: азбука - теория - философия: Опыт комплексного исследования / Алексеев С. С. - М.: "Статут", 1999. - 711 с.
6. Блум М. И. Обратная сила закона. Действие советского уголовного закона во времени / М. И. Блум, А. А. Тилле - М.: Юрид. лит., 1969. - 136 с.
7. Боннер А. Т. Законность и справедливость в правоприменительной деятельности / Боннер А. Т. - М.: Изд-во "Российское право", 1992. - 320 с.
8. Голунский С. А. Теория государства и права. Учебник / С. А. Голунский, М. С. Строгович. - М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. - 304 с.



9. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе / Горшенев В. М. - М.: Юрид. лит., 1972. - 258 с.
10. Гражданский процессуальный кодекс Украины. - Х.: ООО "Одиссей", 2005. - 192 с.
11. Дюрягин И. Я. Применение норм советского права. Теоретические вопросы / Дюрягин И. Я. - Свердловск. Средне-Уральское Книжное Издательство. 1973. - 247 с.
12. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права. Підручник / Кельман М. С., Мурашин О. І., Хома Н. М. - Львів: "Новий Світ - 2000", 2003. - 584 с.
13. Клименко А. В. Теория государства и права. Учеб. пособие для студ. учреждений сред. проф. образования / А. В. Клименко, В. В. Румьнина - М.: Мастерство, 2002. - 224 с.
14. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України. (Підручник) / Коваленко Є. Г. - К., Юрінком Інтер, 2006. - 632 с.
15. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України. (Підручник). 2-ге видання, перероблене і доповнене / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко - К., Юрінком Інтер, 2008. - 712 с.
16. Котюк В. О. Теорія права. Курс Лекцій: Навчальний посібник для юридичних факультетів вузів / Котюк В. О. - К.: Вентурі, 1996. - 208 с.
17. Кримінальне право України. Особлива частина / [За ред. Професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. - Київ - Харків. Юрінком Інтер - Право, 2003. - 494 с.
18. Кудрявцев В. Н. Теоретические основы квалификации преступлений / Кудрявцев В. Н. - М.: Госюриздат, 1961. - 324 с.
19. Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів. Підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко. [За заг. ред. професорів Є. М. Моїсєєва та О. М. Джужи, наук. ред. к.ю.н., доц. І. А. Вартилицька]. - К.: Вид. Паливода А.В., 2006. - 300 с.
20. Лазарев В. В. Применение советского права / Лазарев В. В. - Казань. Издательство Казанского университета, 1972. - 247 с.
21. Лазарев В. В. Теория государства и права. Учебник для вузов / В. В. Лазарев, С. В. Липень - М.: Издательство "Спарк". 1998. - 448 с.
22. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права. Навчальний посібник / Лисенков С. Л. - К.: "Юристконсульт", 2006. - 355 с.
23. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина: Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. / Матишевський П. С. - К.: "А.С.К.", 2001. - 352 с.
24. Матузов Н. И. Теория государства и права: Учебник / Н. И. Матузов, А. В. Малько - М.: Юрист, 2001. - 512 с.
25. Михалык Я. С. Применение социалистического права в период развернутого строительства коммунизма / Михалык Я. С. - М.: Госюриздат, 1963. - 225 с.
26. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації. Навч. Посібник / Навроцький В. О. - К.: Юрінком Інтер, 2006. - 704 с.
27. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 года / [Под ред. Н. И. Мельника, Н. И. Хавронюка]. - К.: Издательство А.С.К., 2004 - 1216 с.

28. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / Недбайло П. Е. – М.: Госюриздат, 1960. – 511 с.
29. Новий Тлумачний словник української мови. У 3-х томах. 2-ге вид. виправлене [Укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпущко]. – К.: Видавництво "Аконіт", 2001. Т. 3 – 862 с.
30. Оборотов Ю. Н. Теория государства и права. (Прагматический курс). Экзаменационный справочник / Оборотов Ю. Н. – Одесса. "Юридическая литература", 2005. – 184 с.
31. Общая теория государства и права: Общая теория государства. Т. 1 / Беляев Г. П., Гальперин Г. Б., Зильберман И. Б., Каск Л. И., и др.; [Отв. ред.: Керимов Д. А., Петров В. С.] – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 304 с.
32. Ожегов С. И. Словарь русского языка / [Под ред. доктора филологических наук, профессора Н. Ю. Шведовой]. – Издание 16-е, исправленное. – М.: "Русский язык", 1984. – 797 с.
33. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах / [Под ред. проф. М. Н. Марченко]. – Том 2. Теория права. – М.: Издательство "Зерцало", 1998. – 640 с.
34. Правоприменение в Советском государстве / [Рук. авт. кол. и отв. ред. И. Н. Кузнецов, И. С. Самощенко]. – М.: "Юридическая литература", 1985 – 303 с.
35. Практика розгляду судами кримінальних справ: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України / [Упорядник М. І. Камлик]. – К.: Атіка, 2004. – 544 с.
36. Скакун О. Ф. Теория государства и права. Учебник / Скакун О. Ф. – Х.: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.
37. Сухонос В. В. Теория держави і права: Навчальний посібник / Сухонос В. В. – Суми: ВТД "Університетська книга", 2005. – 536 с.
38. Сырых В. М. Теория государства и права. Учебник. 2-е изд., стер. / Сырых В. М. – М.: ЗАО "Юридический дом "Юстицинформ", 2002. – 592 с.
39. Теория государства и права. – М.: Юрид. лит., 1965. – 519 с.
40. Теория доказательств в Советском уголовном процессе. Часть общая / [Отв. ред. Жогин Н. В.]. – М.: "Юридическая литература", 1966 – 583 с.
41. Тертышник В. М. Теория доказательств: Учебное издание / В. М. Тертышник, С. В. Сливко – Харьков: "Арсис", 1998 – 256 с.
42. Ткаченко Ю. Г. Нормы советского социалистического права и их применение / Ткаченко Ю. Г. – М.: Госюриздат, 1955. – 66 с.
43. Уголовно - процессуальный кодекс Украины: Научно - практический комментарий / [Под общей редакцией В. Т. Маляренко, Ю. П. Аленина]. – Х.: "Одиссей", 2007 – 1008 с.
44. Фаткуллин Ф. Н. Проблемы теории государства и права. Курс лекций / Фаткуллин Ф. Н. – Казань. Издательство Казанского университета, 1987 – 336 с.
46. Чезаре Беккария. О преступлениях и наказаниях / Чезаре Беккария; [Пер. и вступ. ст.: Исаев М. М.]. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. – 464 с.
47. Шляпочников А. С. Толкование уголовного закона / Шляпочников А. С. – М.: Госюриздат, 1960. – 240 с.